

Imre Flóra

Mondattan

(jegyzet)

1. A mondat

A mondat a szöveg láncszemnyi egysége. A szöveg összefüggő mondatok sorából épül fel. Talán a legnehezebben definiálható nyelvi szint, mivel szoros összefüggésben van a szöveggel (olykor attól meg sem különböztethető – egyetlen mondat is lehet szöveg), másrészt pedig kifejtettsége meglehetősen végletek között ingadozhat.

A legcélszerűbb talán mégis, ha a mondatot az állítás irányából definiáljuk: **a mondat valamiféle (többé-kevésbé kifejtett) állítást tartalmaz.**

A továbbiakban, ha a mondat fajtáit megvizsgáljuk, ez a meglehetősen pontatlan definíció azonban meg fog világosodni.

1.1. A mondat szerkezete

A mondatokat elsődlegesen szerkezetük szempontjából csoportosíthatjuk. Alapvetően az előbbi definícióból kiindulva a mondat szerkezete esetében az állítás szerkezetét vizsgálhatjuk. **Logikailag egy állítás két elemből áll: abból, amit állítunk, és abból, amiről állítjuk. Ezt a kapcsolatot nevezzük a nyelvtanban predikatív viszonynak.** A mondatok szerkezetét a predikatív viszony szempontjából vizsgálhatjuk.

1.1.1. Az egyszerű mondat

Az egyszerű mondat egy predikatív viszonyt (egy állítást) tartalmaz. Az egyszerű mondaton belül elsődlegesen tagolt és tagolatlan mondatot különböztetünk meg.

1.1.1.1. A tagolt mondat

A tagolt mondatban jól megkülönböztethető az, amit állítunk, és az, amiről állítjuk. (Az előbbit állítmányi, az utóbbit alanyi résznek nevezzük.)

1.1.1.1.1. A tómondat

A tómondatban csak egy puszta predikatív viszony van: sem az állítmányhoz, sem az alanyhoz nem tartoznak bővítmények.

Mind az állítmány, mind az alany lehet halmozott mondatrész is a tómondatban, nem az állítmányok, illetve az alanyok száma határozza meg, hogy a mondat egyszerű-e vagy összetett, hanem a predikatív viszonyok száma.

1.1.1.1.2. A bővített mondat

A bővített mondatban vagy az állítmánynak vagy az alanyaknak vagy mindkettőnek van valamilyen bővítménye, kapcsolódik hozzá valamilyen szerkezet.

1.1.1.1.3. A hiányos mondat

A hiányos mondatból vagy az alany vagy az állítmány vagy mindkettő hiányzik (tehát esetleg csak bővítményeket tartalmaz), de a hiányzó mondatrész(ek) vagy a

szövegkörnyezetből vagy a beszédhelyzetből vagy valamiféle közös előismeretből kiegészíthetőek.

Nem tekintjük hiányosnak az olyan mondatot, amelyben a kimaradó alanyt az állítmány ragozása kifejezi.

1.1.1.2. A tagolatlan mondat

Tagolatlannak az olyan mondatot nevezzük, amelyben nem különíthető el világosan, hogy mi az, amit állítunk, és mi az, amiről állítjuk – tehát amelyben nem különíthető el alanyi és állítmányi rész. A tagolatlan mondat általában erős érzelmek kifejezésére szolgál, felkiáltás szerepében áll. Leggyakrabban indulatszó.

Olykor lehet más, tartalmas szó vagy akár szószerkezet is.

1.1.2. Az összetett mondat

Az összetett mondat több állítást, több predikatív viszonyt tartalmaz.

1.1.2.1. A mellérendelő összetett mondat

A mellérendelő összetett mondatban a predikatív viszonyok közt csak tartalmi-logikai kapcsolat van, nyelvtani nincs. (Fajtáiról a mondatrészek tárgyalása után lesz szó.)

1.1.2.2. Az alárendelő összetett mondat

Az alárendelő összetett mondat tagmondatai (predikatív viszonyai) között nemcsak tartalmi-logikai, hanem nyelvtani kapcsolat is van. (Az alárendelő összetett mondatok főbb jellemzőiről és fajtáiról a mondatrészek tárgyalása után lesz szó.)

1.2. A mondat modalitása

A modalitás azt jelenti, hogy a beszélő szándéka, a valósághoz és a közléshez való viszonya hogyan tükröződik a mondat megformáltságában. A modalitás elsődlegesen a mondatfajtákban jelenik meg, de vannak a modalitásnak egyéb fajtái is.

1.2.1. A mondatfajták

A mondatfajtákat a beszélő szándéka és a hallgatótól elvárt reagálás szempontjából határozzuk meg.

1.2.1.1. A kijelentő mondat

A kijelentő mondatban a beszélő információt közöl, a mondat nem tartalmaz erősebb érzelmi mozzanatot, a hallgatótól a tudomásulvételt várja el.

A kijelentő mondat állítmánya általában kijelentő módú.

A névszói állítmány is kijelentő módúnak tekinthető.

1.2.1.2. A kérdő mondat

A kérdő mondat a beszélő ismereteinek hiányosságát vagy bizonytalan voltát fejezi ki. A hallgatótól az ismeretek kiegészítését vagy megerősítését várja. Ennek megfelelően megkülönböztetünk eldöntendő (bizonytalanság) és kiegészítendő (hiányosság) kérdést.

A kérdő mondat állítmánya elvben bármilyen módú lehet, leggyakrabban kijelentő módú. A modalitást részben a mondatfonetikai eszközök (írásban az írásjelek) fejezik ki, részben a kérdő névmások, kérdő névmási határozószók vagy a kérdőszók.

1.2.1.3. A felkiáltó mondat

A felkiáltó mondat a beszélő erős érzelmeit fejezi ki, a hallgatótól együttérzést vár.

A felkiáltó mondat állítmánya leggyakrabban kijelentő módú. A modalitást a mondatfonetikai eszközökön (írásjeleken) kívül gyakran fejezi ki indulatszó. Olykor a felkiáltó mondatot kérdő névmás vagy kérdő névmási határozószó vezeti be.

1.2.1.4. Az óhajtó mondat

Az óhajtó mondat egy sajátos érzelmet, kívánságot, vágyat fejez ki, a hallgatótól együttérzést vár.

Az óhajtó mondat állítmánya feltételes módú, gyakran tartalmaz óhajtást kifejező módosítószót és indulatszót is.

1.2.1.5. A felszólító mondat

A felszólító mondat a beszélő akaratát fejezi ki, a hallgatótól ennek teljesítését, cselekvést vár.

A felszólító mondat állítmánya általában felszólító módú, bár ritkán kijelentő módú állítmány is kifejezhet erős felszólítást, ennek stilisztikai jelentése viszont nem udvarias, sőt akár durvának is tekinthető.

1.2.2. A modalitás egyéb fajtái

A mondatfajtákban kifejeződő modalitáson kívül vannak más speciális modalitásfajták is. Kifejezheti például a mondat a beszélő **bizonyosságát vagy bizonytalanságát** a mondanivalóját illetőleg, **helyeslését vagy helytelenítését** az elmondottakkal kapcsolatban, azt, hogy **saját véleményét vagy nem saját véleményét közli**.

A modalitásnak ezeket a típusait módosítószavak és módosítószó értékű szerkezetek fejezik ki. (Részletesebben ott tárgyaljuk.)

1.2.3. A modalitás kifejezőeszközei

A modalitás kifejezőeszközei az aktuális mondatban mindig együtt érvényesülnek.

1.2.3.1. Az igemódok

Az igemódok alkalmazását a mondatfajtáknál tárgyaltuk. (1.2.1.)

1.2.3.2. A mondatfonetikai eszközök (írásban az írásjelek)

A mondatfonetikai eszközök közül a legkiemelkedőbb jelentősége a modalitásban a **hanglejtésnek** van, ezen kívül a hangsúly és a szünet is bírhat ilyen jelentőséggel.

Az írásban ezeket az eszközöket **írásjelekkel** igyekszünk érzékeltetni, ezek azonban korántsem tesznek lehetővé olyan változatosságot, mint a szóbeliség eszközei, ezért pl. a

szépirodalom gyakran próbálkozik az írásjelek sajátos felhasználásával segíteni ezen. Előfordulhat például a felszólító mondat végén pont, esetleg kérdőjel és felkiáltójel együttes alkalmazása, a három pont vagy a gondolatjel ilyen használata.

1.2.3.3. A kérdő névmások és kérdő névmási határozószók

Ezek a kérdő és a felkiáltó mondatokban kapnak szerepet. (l. fent: 1.2.1.2., 1.2.1.3.)

1.2.3.4. Az indulatszók

Az indulatszók leggyakrabban a felkiáltó és az óhajtó mondatokban szerepelnek. (l. fent: 1.2.1.3., 1.2.1.4.)

1.2.3.5. A módosítószók

A módosítószók bármely mondatfajtában szerepelhetnek: pl. kérdő mondatokban (-e, vajon), óhajtó mondatokban (bárcsak), felszólító mondatokban (nosza) stb.

2. A szintagmák

A szintagmák (magyarul szószerkezetek) a mondatban egymással közvetlenül összefüggő szavakból álló nyelvi egységek, a mondat közvetlen építőkövei.

2.1. A szintagmák fajtái

A szintagmákat aszerint csoportosítjuk, hogy tagjaik között milyen nyelvtani-logikai kapcsolat van.

2.1.1. A hozzárendelő szintagma

A hozzárendelő szintagma mindkét tagja a mondat legfelső szintjén helyezkedik el, de nem azonos a funkciójuk: ez az alany és az állítmány kapcsolata. Logikailag kölcsönösen feltételezik egymást: az állítás csak úgy értelmes, ha valamit valamiről állítunk.

Az újabb magyar grammatika az alanyt az állítmány bővítményének tekinti, ezért nem tekinti a hozzárendelő szintagmát különálló fajtának. Két érvet hoznak fel emellett: az egyik az, hogy az összetett szavakban a tárgyas, határozós, jelzős összetétel mellett alanyos összetétel is van – ez igaz, de nem biztos, hogy az összetett szavak szintje mérvadó a mondat szerkezetére nézve; a másik az, hogy a „*Ki és mit mondott neked?*” típusú mondatokban az alanyt a tárggyal mellérendelő kapcsolatban levőnek tekintik. Ez az érv viszont valószínűleg nem állja meg a helyét, mivel a mellérendelés egyébként (mint az alábbiakban látni fogjuk: 2.1.3.), csak azonos funkciójú mondatrészek között lehetséges, ezért számomra helyesebbnek tűnne az efféle mondatokat összetett mondatnak tekinteni, amelyben az első tagmondat hiányos: „*Ki, és mit mondott neked?*”.

A mellett az álláspont mellett, hogy az alany és az állítmány azonos szinten helyezkedik el, és kapcsolatuk is különleges, szól az az érv, hogy az állítmányt egyeztetjük az alannal számban és személyben. Ezt az újabb magyar grammatika hívei azzal utasítják el, hogy a tárggyal is egyeztetjük az állítmányt bizonyos mértékig, amennyiben megkülönböztetünk a tárgy határozottsága szerint tárgyas, illetve alanyi ragozást. Ez igaz, de annyira csak a magyar nyelvre jellemző (és nem is nagyon ősi) sajátosság, talán

csirái [csak az egyes szám harmadik személyben] már a finnugor alapnyelvben megvoltak, de rendszere csak az ómagyar korban kezdett kialakulni, és ma sem teljes), hogy a logikai univerzáléval szemben (hogy tudniillik az állítás egyenrangú része az, amit állítunk, és az, amiről állítjuk) nem tűnik igazán meggyőzőnek.

(Ha az indoeurópai nyelvek tanúságát is megfigyeljük, ott még szorosabb a kölcsönös logikai kapcsolat alany és állítmány között, hiszen nemcsak számban és személyben, de nemben is egyeztetjük az állítmányt az alannal.)

2.1.2. Az alárendelő szintagma

Az alárendelő szintagma tagjai a mondatnak nem azonos szintjén helyezkednek el, hanem az egyik magasabb, a másik a közvetlenül alatta levő szinten. A magasabb szinten elhelyezkedő tagot alaptagnak nevezzük, a másik tag – a meghatározó tag – leszűkíti, közelebből megvilágítja az alaptag jelentését.

Az alárendelő szintagma lehet tárgyias, határozós, jelzős.

2.1.3. A mellérendelő szintagma

Tagjai a mondat azonos szintjén helyezkednek el, azonos funkciójúak, és csak viszonylag lazább logikai kapcsolat fűzi őket össze (nincs köztük szoros nyelvtani kötés).

A mondat alacsonyabb szintjein akkor lehet két mondatrész között mellérendelő kapcsolat, ha ugyanannak az alaptagnak vannak alárendelve és ugyanolyan funkciót töltenek be.

2.1.4. Az álszintagmák

Az álszintagmák csak alakilag tűnnek szószerkezeteknek, de jelentésük a toldalékos szavakéhoz hasonlít: egy fogalomszó és egy nyelvtani viszonyító szerepű szó kapcsolatából állnak. Valójában nem szintagmák: a két szó együtt alkot egy mondatrészt. (Ilyen szerepűek lehetnek például a névutók vagy a segédigék.)

3. A mondatrészek

A mondatrészek a szószerkezeteket felépítő elemek, egy szintagma (legalább) két mondatrészből tevődik össze, amelyek egymással szoros nyelvtani-logikai kapcsolatban vannak.

A mondatrészeket a szintagmákban elfoglalt helyük, és nyelvtani-logikai szerepük szerint csoportosítjuk.

3.1. Az állítmány

Az állítmány a mondat legfelső szintjén helyezkedik el, az alannal hozzárendelő szintagmát képez, a predikatív viszonyban az, amit állítunk.

3.1.1. Az állítmány fajtái

Az állítmányokat az őket kifejező szófajok szempontjából csoportosítjuk, mivel ez sok tekintetben meghatározza a mondatbeli viselkedésüket.

3.1.1.1. Az igei állítmány

A mondatban az ige csak az állítmány szerepét töltheti be. (Eltekintve természetesen az alkalmi szófajváltástól.)

3.1.1.1.1. A létigés igei állítmány

A létigés igei állítmánnyal azért érdemes kissé külön is foglalkozni, mert alakjára nézve hasonló a névszói-igei állítmány igei részéhez, és így összetéveszthető lenne vele. A fő különbség az, hogy a létigés igei állítmány alapvetően tartalmaz (hangsúlyos) szó, a névszói-igei állítmány igei része viszont a segédigék funkciójához közelít.

3.1.1.1.1.1. A létezést kifejező létigés igei állítmány

Tartalmilag a létezést hangsúlyosan fejezi ki. Úgy lehet megkülönböztetni a névszói-igei állítmány igei részétől, hogy ha kijelentő módba, jelen időbe és harmadik személybe tesszük, nem tűnik el (tehát nem keletkezik névszói állítmány).

3.1.1.1.1.2. A birtoklást kifejező létigés igei állítmány

A létige ebben az esetben a birtoklást fejezi ki hangsúlyosan. Gyakran áll mellette birtoklást kifejező részeshatározó, amely a birtokot hangsúlyozza. Az indoeurópai nyelvekben ennek a kifejezésmódnak a *habeo*, *have*, *haben* típusú szerkezet felel meg. (Ez a szerkezet nem azonos a birtokos jelzős szerkezettel, amelyben a birtokos a hangsúlyos, és amelyben nem feltétlenül található meg a létige.)

3.1.1.2. A névszói állítmány

Névszói állítmány csak akkor fordul elő a magyarban, ha a mondat kijelentő módú, jelen idejű, és az alany harmadik személyű. Ha ezek közül a feltételek közül bármelyik nem teljesül, akkor létigei kiegészítőre van szükség, és így névszói-igei állítmány keletkezik.

3.1.1.3. A névszói-igei (összetett) állítmány

A névszói-igei állítmány elvileg úgy keletkezik, hogy a névszói állítmányhoz a mód, az idő, illetve az alannal való személybeli egyeztetés végett (segédigeszerű szerepű) létige járul. Ezért tulajdonképpen a névszói része tartalmaz fogalmilag.

A létigén kívül a névszói-igei állítmány része lehet a *múlik* és a *marad* ige is. Ilyenkor ezek a létigére emlékeztető szerepet töltenek be. (Logikailag ilyenkor a névszót tekinthetnénk állapothatározónak, a magyarban azonban – az indoeurópai nyelvekkel ellentétben, ahol az állapothatározót a vele szerkezetben álló főnévvel való egyezés fejezi ki – ez alakilag nem igazolható.)

3.2. Az alany

Az alany a mondat legfelső szintjén helyezkedik el, az állítmánnyal hozzárendelő szintagmát képez (l. fent: 2.1.1.), a predikatív viszonyban az, amiről megállapítunk valamit.

3.2.1. Az alany szófaja

Az alany mindig főnévi természetű szó (főnév, főnévi igenév, névmás vagy alkalmilag főnévként használt szó).

3.2.2. Az alany fajtái

3.2.2.1. A határozott alany

A határozott alany esetében az alany ismert, és megnevezhető volna akkor is, ha az adott mondat nem nevezi meg.

3.2.2.2. A határozatlan alany

A határozatlan alany esetében nem tudjuk vagy nem akarjuk megnevezni az alanyt.

3.2.2.3. Az általános alany

Az általános alany esetében mindekire vagy mindenre (senkire vagy semmire sem) vonatkozik az állítás.

Az általános alanyt többféleképpen is kifejezhetjük: leggyakoribb a többes szám harmadik személy használata, de kifejezhető egyes szám második személlyel, illetve többes szám első személlyel vagy általános névmással, esetleg „*az ember*” fordulattal is.

3.2.2.4. Az alanyt is kifejező állítmány

Az igei személyrag (1. és 2. személyben) az alanyt is kifejezheti.

A tapadásos alanyú (alanytalan) igék esetében az ige jelentéstartalma fejezi ki az alanyt.

3.2.3. Az alany és az állítmány egyeztetése

Az állítmányt egyeztetjük az alannal számban és személyben.

3.2.3.1. A számbeli egyeztetés

Egyes számú alany mellett alapesetben értelemszerűen egyes számú állítmány áll, többes számú alany mellett pedig többes számú.

Ha **több egyes számú alany** van a mondatban, és azok **nem személyek**, egyes számú az állítmány. **Több egyes számú alany** esetén, ha azok **személyek**, akár egyes számban, akár többes számban egyeztethetjük az állítmányt.

Több különböző számú alany esetén az állítmány vagy **többes számú**, vagy az állítmányhoz legközelebb eső alany számához igazodik.

3.2.3.2. A személybeli egyeztetés

Több különböző személyű alany esetén, ha **van köztük első személyű**, az állítmány **többes szám első személyű**, ha első személyű nincs, de **második személyű van**, akkor többes szám második személyű.

3.2.3.3. Az alaki és az értelmi egyeztetés

Olyan alany esetében, amely **alakilag többes számú, de értelmileg egyes számú** (pl. Vízművek stb.), **alaki egyeztetésről beszélünk, ha többes számban, értelmi egyeztetésről, ha egyes számban** egyeztetjük az állítmányt. (Az értelmi egyeztetés gyakoribb.)

3.3. A tárgy

Az ige legközvetlenebb bővítményének a tárgyat tekintjük, mivel ennek alapján különböztetjük meg tárgyas és tárgyatlan igéket. Tárgyas igéknek azokat nevezzük, amelyeknek van tárgyi vonzatuk, tárgyatlannak azokat, amelyeknek nincs. Vannak olyan igék is (és ez nemcsak a magyar nyelvre jellemző), amelyeknél más jelentést jelent a tárgyi vonzatú, mint a tárgyatlan ige. (Pl. edz – tárgyatlanul: edzi magát, tárgyasan: valaki másnak az edzését irányítja.)

A magyar nyelvben megkülönböztetünk alanyi és a tárgyas ragozású igealakokat is, a tárgyas ragozású igealak harmadik személyű, határozott tárgyra utal, az alanyi ragozású vagy nem utal tárgyra, vagy első személyű tárgyra utal, vagy határozatlan tárgyra. (A legtöbb idegen nyelv nem ismeri ezt a megkülönböztetést.)

3.3.1. A tárgyas szerkezet

A tárgyas szerkezet **alaptagja igei természetű szó**, tehát vagy ige, vagy igenév, vagy valamilyen igéből képzett szó lehet. A **meghatározó tag főnévi természetű**: főnév, névmás, főnévi igenév vagy alkalmilag főnévként használt szó.

3.3.2. A tárgy fajtái

3.3.2.1. Az eredménytárgy

Eredménytárgynak (vagy belső tárgynak) nevezzük az olyan tárgyat, amely **a cselekvés eredményeképpen jön létre**.

3.3.2.2. Az iránytárgy

Iránytárgynak (vagy külső tárgynak) nevezzük az olyan tárgyat, amely a cselekvéstől függetlenül létezik, **a cselekvés csak ráirányul**.

3.3.2.3. A határozói értékű tárgy

Van olyan tárgy is, amely **alakjára nézve tárgy** (tárgyragos), **jelentése azonban valamilyen határozóóra emlékeztet**, leggyakrabban fok-mértékhatározóóra vagy tekintethatározóóra. Az ilyen tárgyat határozói értékű tárgynak nevezzük.

3.4. A határozó

A határozó a cselekvés valamilyen körülményét fejezi ki.

A határozós szerkezet alaptagja leggyakrabban igei természetű, de vannak olyan határozók is, amelyek melléknévhez vagy főnévhez kapcsolódnak.

3.4.1. A határozó kifejezőeszközei

A határozó legtipikusabb kifejezőeszköze a **ragos névszó** vagy a **névutós névszó**.

Bizonyos fajtájú határozókat kifejezhet **határozói igenév**: leggyakrabban mód- vagy állapothatározót, ritkábban idő-, esetleg okhatározót.

A **főnévi igenév** elsősorban cél- vagy tekintethatározót fejezhet ki.

Határozószóval kifejezhetünk, hely-, idő-, mód- vagy állapothatározót.

Ritkán **ragtalan névszó** is fejezhet ki határozót. (Ez a költői nyelvben történik meg viszonylag gyakrabban.)

3.4.2. A határozó fajtái

3.4.2.1. A helyféle határozók

3.4.2.1.1. A helyhatározó

A helyhatározó a cselekvés térbeli körülményeit fejezi ki.

3.4.2.1.2. A képes helyhatározó

A képes helyhatározó átvitt értelmű cselekvés gondolati színhelyét fejezi ki. (Nem tévesztendő össze azzal az esettel, amikor egy költői képben valamilyen elvont fogalom konkrét helyként jelenik meg: ez valóságos helyhatározónak tekintendő.)

3.4.2.2. Az időféle határozók

3.4.2.2.1. Az időhatározó

Az időhatározó a cselekvés időbeli körülményeit fejezi ki.

3.4.2.2.2. A számhatározó

A számhatározó a cselekvés gyakoriságát, időbeli ismétlődését fejezi ki. Általában a „hányszor” kérdőszóval kérdezzük rá.

3.4.2.3. Az állapotféle határozók

Az állapotféle határozók különlegessége az, hogy **logikailag nem a cselekvéssel, tehát az igei természetű szóval vannak közvetlen kapcsolatban, hanem a főnévi természetű szóval**, valamilyen személy, dolog stb. állapotát, körülményeit fejezik ki. Közvetlen szintagmatikus kapcsolatban mégis az igével kifejezett szóval ábrázoljuk őket.

(Ez a hagyományos értelmezés, bár véleményem szerint ez legalábbis megkérdőjelezhető. Az állapotféle határozók latinul pl. egyértelműen a főnévi természetű szóhoz kapcsolódnak, elannyira, hogy egyeztetjük is őket vele nemben, számban, esetben.)

Az állapotféle határozókra is jellemző a magyar nyelv **háromirányúsága**, amely a hely- és az időhatározón belül érvényesül (*honnan, hol, hová; mettől, mikor, meddig*), de ebben az esetben külön határozófajták állnak össze ilyen rendbe: a **kezdehatározót** (*honnan*) az **eredethehatározó**, a **tartamhatározót** (*hol*) az **állapothatározó**, a **végthatározót** (*hová*) pedig az **eredményhatározó** képviseli.

3.4.2.3.1. Az állapothatározó

Az állapothatározó azt fejezi ki, hogy a személy, dolog, stb. milyen állapotban van. Aszerint, hogy ezen belül milyen körülményt fejez ki, több alfaját különböztetjük meg.

3.4.2.3.1.1. A belső állapothatározó

A **személy, dolog stb. testi vagy lelki állapotát, alakját, ruházatát** stb. írja le, tehát magának a személynek (dolognak) a közvetlen állapotát.

3.4.2.3.1.2. A külső állapothatározó

A **személy, dolog stb. környezetének állapotát** fejezi ki.

3.4.2.3.1.3. Az essivusi állapothatározó

Azt fejezi ki, hogy a **személy, dolog stb. milyen funkcióban, milyen szerepben, milyen minőségben cselekszik**. Jellegzetes ragja a *–ként*, de természetesen más ragokkal vagy névutókkal kifejezve is előfordul.

3.4.2.3.1.4. A számállapothatározó

A **személy, dolog stb. számát fejezi ki a cselekvés közben**. A *hányan?* kérdésre válaszol.

3.4.2.3.2. A társhatározó

A társhatározó azt fejezi ki, hogy a **személy, dolog stb. kinek, minek a társaságában van a cselekvés közben**. (Nemcsak személy tekinthető társhatározónak.)

3.4.2.3.3. Az eredethatározó

Azt az állapotot fejezi ki, **amelyből a személy, dolog stb. valamilyen más állapotba kerül**, azt a személyt, dolgot stb., **amiből ered, származik, létrejön, keletkezik**.

Sajátos alfaja a **partitivusi eredethatározó**, amely azt **az egészet fejezi ki, amelyből egy bizonyos rész kikerül**. (Ez leggyakrabban *–ból/-ből* ragos vagy *köziül* névutós szokott lenni.)

3.4.2.3.4. Az eredményhatározó

Azt az **állapotot fejezi ki, amelybe a személy, dolog stb. kerül, amivé vagy amilyenné válik**.

3.4.2.4. A módféle határozók

A módféle határozók elsősorban abban különböznek az állapotféle határozóktól, hogy **logikailag szorosan az igéhez kapcsolódnak**.

A módféle határozók között is megtalálható a háromirányúság: a **kezdethatározót az okhatározó, a tartamhatározót a módhatározó, a véghatározót a célhatározó képviseli**.

3.4.2.4.1. A módhatározó

Azt fejezi ki, hogy a cselekvés milyen módon megy végbe.

3.4.2.4.2. Az eszközhatározó

Az fejezi ki, hogy a cselekvés milyen eszközzel, kinek, minek a segítségével megy végbe. (Személy is lehet eszközhatározó, pl. a műveltető igék mellett az, aki a cselekvést ténylegesen végzi, eszközhatározó szerepét tölti be a mondatban.)

3.4.2.4.3. A fok- és mértékhatározó

Az alaptagban megjelölt cselekvés vagy egyéb, pl. tulajdonságfogalom erősségét, intenzitását fejezi ki.

Ezen a határozófaján belül a *mennyire?* kérdésre felelőt nevezzük fokhatározónak, a *mennyivel?* kérdésre felelőt pedig mértékhatározónak, ez utóbbi általában középfokú melléknév mellett szokott állni.

3.4.2.4.4. A tekintethatározó

A tekintethatározó azt fejezi ki, hogy az alaptag megállapítása milyen szempontból, milyen megszorítással, milyen korlátozással érvényes. *Milyen szempontból?* kérdéssel kérdezhetünk rá.

3.4.2.4.5. Az okhatározó

Az okhatározó a cselekvés stb. okát fejezi ki. Logikailag úgy különíthetjük el a célhatározótól, hogy az okhatározó időben mindig megelőzi a cselekvést.

3.4.2.4.6. A célhatározó

A cselekvés stb. célját fejezi ki. Logikailag úgy különíthetjük el az okhatározótól, hogy időben mindig követi a cselekvést.

3.4.2.5. Az egyéb határozók

3.4.2.5.1. A részeshatározó

A részeshatározó azt fejezi ki, hogy kinek, minek az érdekében (kárára vagy hasznára) történik a cselekvés.

Sajátos alfaja a részeshatározónak a birtoklást kifejező részeshatározó (dativus possessivus). Ez a határozó birtoklást kifejező létige mellett a birtokost nevezi meg. A birtokosjelzős szerkezettől jelentésében abban különbözik, hogy a birtokviszonyban a birtokot hangsúlyozza (a birtokosjelzős szerkezet pedig a birtokost). Tulajdonképpen az idoeurópai nyelvek birtoklást kifejező igéinek felel meg: *habeo aliquid, to have something, etwas haben* stb. Úgy lehet legkönnyebben megkülönböztetni a birtokosjelző *-nak/-nek* ragos alakjától, hogy a birtokosjelzőről elhagyható a rag, a birtoklást kifejező részeshatározóról nem.

3.4.2.5.2. A hasonlító határozó

A hasonlító határozó **középfokú melléknév mellett áll, azt nevezi meg, amihez képest a tulajdonság nagyobb mértékű.**

Leggyakoribb ragja a *-nál/-nél*, de bizonyos nyelvjárásokban (pl. tiszántúli) a *-tól/-től* rag fejezi ki.

Kifejezhető *mint* kötőszóval is, így azonban önálló hasonlítóhatározói mellékmondat keletkezik.

3.4.2.6. Az állandó határozó

Az állandó határozót azért tárgyaljuk külön csoportként, mert az összes többi határozófajtatól **eltér abban, hogy nem logikai, hanem formális meghatározású** kategória: állandó határozónak azokat a határozókat nevezzük, amelyek **alakilag is szorosan függenek az alaptaguktól, tehát vonzatok.** (Adott ige, melléknév, főnév stb. mellett mindig ugyanolyan ragos vagy névutós szó áll.)

Az a nehézsége ennek a kategóriának, hogy **sok esetben átfedésbe kerül más határozófajtákkal.** Pl. örül valaminek – vonzat, de logikailag okhatározó. Ilyenkor legcélszerűbb mindkét lehetőségről megemlékezni.

3.5. A jelző

3.5.1. A jelzős szerkezet

A jelző **szorosan összefügg az állítmánnyal, tulajdonképpen alacsonyabb szintre leszállt állítmányként** is értelmezhető. (A generatív grammatika a jelzőt az állítmányból vezeti le.) Ezzel függhet össze az a tulajdonsága, hogy magyarul általában **semmilyen nyelvi jel nem jelzi a funkcióját, csak a szórend.**

A jelzős szerkezet **alaptagja mindig névszó** – leggyakrabban főnév vagy főnévként használt szó, **meghatározó tagja is névszó** – melléknév, számnév, névmás, főnév vagy melléknévi igenév.

3.5.2. A jelző fajtái

3.5.2.1. A minőségjelző

A minőségjelző (pontosabb megnevezéssel minősítő jelző) az **alptag valamilyen tulajdonságát** fejezi ki, a *milyen?, mekkora?* kérdésre felel.

3.5.2.2. A kijelölő jelző

A kijelölő jelző **az azonos fajba tartozók közül kiválasztja az alptagot, a melyik?** kérdésre felel. Gyakran fejezi ki névmás, ha mutató névmás fejezi ki, akkor az felveszi az alptag ragját.

3.5.2.3. A mennyiségjelző

A mennyiségjelző **az alptag mennyiségét** fejezi ki, a *hány?, mennyi?* kérdésre felel.

3.5.2.4. A birtokos jelző

A birtokos jelző **a birtokviszonyban a birtokost jelöli**. A birtoklást kifejező részeshatározóval szemben (dativus possessivus) a birtokosjelzőnél a hangsúly a birtokoson van, nem a birtokon. Többnyire jelöletlen, de lehet *-nak/-nek* ragos alakú is. (Az indoeurópai nyelvekben a genitivus esetének felel meg.)

3.5.2.5. Az értelmező jelző

Az értelmező jelző **pontosítja, azonosítja az alaptagot**. Alaki és tartalmi szempontból is sajátos: alakilag abban különbözik a többi jelzőfajtától, hogy **nyelvtanilag egyeztetve van az alaptaggal** (felveszi annak ragját) és többnyire a szórendben nem megelőzi, hanem **követi a jelzett szót**; jelentését tekintve pedig **az összes többi jelzőfajta értelmi árnyalatait kifejezheti**.

4. Szervetlen mondatrészek

Vannak olyan szavak, kifejezések, amelyek **nem képeznek mondatrészt**, nem illeszkednek bele a mondat szerkezetébe, hanem a közlésfolyamat szempontjából van fontos szerepük, **a kommunikációval kapcsolatos valamilyen többlettartalmat hordoznak**.

4.1. A szervetlen mondatrészek fajtái

4.1.1. A mondatértékű részek

A mondatértékű részek **az egész mondat tartalmával kapcsolatos kommunikációs tartalmat fejeznek ki**, ezért a mondatról általában vesszővel választjuk el.

4.1.1.1. A megszólítás

A kommunikációs helyzetben **a hallgatóra vonatkozik**. **Van fogalmi tartalma**, ezért lehet önmaga is szerkesztett.

4.1.1.2. Az indulatszó

A kommunikáció funkciói közül az **érzelemkifejezést** helyezi előtérbe. **Nincs pontos fogalmi jelentése**, ezért nem szokott szerkesztett lenni.

4.1.1.3. A felelőszó

A beszélőnek **a mondattal kapcsolatos véleményét fejezi ki nyomatékosan: igenlést, tagadást, bizonyosságot, bizonytalanságot**. Szófajlag módosítószó, de mivel az egész mondattal kapcsolatos, és nyomatékos kifejezés, önálló mondatértékű részlet.

4.1.2. A szóértékű részek

A szóértékű részek általában **a mondat valamelyik elemével állnak szorosabb kapcsolatban, ezzel kapcsolatos kommunikációs tartalmat hordoznak**, ezeket nem választjuk el a mondat többi részétől.

4.1.2.1. A módosítószó

A mondat egy eleméhez szorosabban kapcsolódó szubjektív tartalmat, modalitást, a beszélőnek ezzel kapcsolatos állásfoglalását fejezi ki. Ide tartoznak a tagadó- és tiltószók is.

4.1.2.2. A módosítószó értékű szerkezet

Funkciója szempontjából megegyezik a módosítószóval, de általában több szóból álló, szerkesztett kifejezés. Annak ellenére, hogy önmagában szerkesztett, a mondatelemzésnél az egész kifejezést nem elemezzük a mondat szempontjából.